

A feltáráson részt vett Bodó Balázs régész, és Orosz Krisztina végzős régészhallgató.

Művészettörténész munkatárs: D. Mezey Alice.

B. BENKHARD LILLA

15. Balassagyarmat, Bercsényi utca

(Nógrád megye) Kk

A Nógrád Megyei Múzeumi Igazgatóság megbízásából végeztük a terepbejárási, szemlézési és ásatási munkát a 2001. szeptember 17-től szeptember 27-ig tartó időszakban.

A terepbejárás érintette a Balassagyarmat és Ipoly-szög közti szennyvíz gerincvezeték Balassagyarmat és Órhalom közti szakaszát, Órhalom és Hugyag közti szakaszát, valamint a 22-es út és Patvarc közti szakaszát.

A helyszínelések érintették a felsorolt külterületi szakaszokat, illetve az ott folyó kivitelezési munkákat. Ezen kívül Balassagyarmat, Balassagyarmat-Ókővár, Hugyag, Patvarc belterületi munkáit.

A Bercsényi utcában vezeték fektetése közben kerültek elő embercsontok a házak előtti bekötési szelvényekből. A kivitelező nem jelentette a múzeumnak. Egy lakó rendőrségi bejelentése után itt ásatást végeztünk, mely két szakaszból állt.

1. A nyitva hagyott bekötő csatornák tisztítását és bontását végeztük, összegyűjtöttük a hányókban lévő embercsontokat.

2. Az utca aszfalt-burkolatának felbontása után a gerincvezeték nyomvonalát tártuk fel. Itt késő középkori temető került elő. A csontvázak részben koporsóban feküdtek, ezek famaradványait lehetett dokumentálni. A temető a gerincvezeték É-i részén helyezkedett el, 80–260 cm mélység között. A mélyebben fekvő sírok az egykori Ipoly-partnál voltak, itt később homokráhordás miatt kerültek mélyebbre. Az egész temetőszakaszon a sírokat már korábban megbolygatták. Viszonylag épségben egy gyermekcsontváz felső része maradt meg a koporsóval. A feldúlt sírokból egy koponyatöredékekkel került elő egy gyöngyös párta. A gerincvezeték földjéből két helyen került elő igen rossz állapotú, olvashatatlan pénz. Ugyancsak a megbolygatott földből került elő egy bronz övveret bőrmaradványokkal, és rendkívül sok vas koporsószeg.

VADAY ANDREA

16. Balassagyarmat határa

(Nógrád megye) Kö

2001. június 23–24-én terepbejárást végeztünk a 22-es út tervezett, Balassagyarmatot elkerülő nyomvonalszakaszán. A bejárt, mintegy 6 km-es szakasz a tervezett keleti csomóponttól a jelenlegi határátkelőig részben nádas, mocsaras terület, részben sűrű bozotos dombhátak.

A település Sárrét nevű határrészében a balassagyarmati határátkelőtől keletre, az Ipoly egyik déli hordalék-kúpján szórványosan középkori kerámiát gyűjtöttünk.

A Marha-legelőn azonosítottunk egy Hegedűs Katalin által már ismertté vált lelőhelyet Balassagyarmat és Újkővár között, ahonnan szórványosan középkori kerámiát gyűjtöttünk.

Munkatársak: Majcher Tamás, Bácsmegi Gábor.

TANKÓ KÁROLY

17. Balatoncsicső, Szent Balázs templomrom

(Veszprém megye) Á

Az objektum 2001. évi rész kutatására az Árpád-kori kistemplomok helyreállítására meghirdetett program keretében az épületmaradvány romtalanításához, illetve a romkonzerváláshoz kapcsolódva került sor. A templom régészeti feltárását Cs. Dax Margit végezte 1970–71-ben, amit kiegészítettünk az építészeti munka követelményeinek érdekében végzett falkutatás és tereprendezés során nyert adatokkal.

Maga az épület, melyet a Szent Balázs-hegy tetejének közelében, a nyugati lejtőn, keletnek tájoltva emeltek, több építési periódus során jött létre. Legkorábbi része 5 m széles, 8 m hosszú, 70 cm-es falvastagságú hajóból és 2,8 m hosszú, belül 2,2 m széles, 60–90 cm-es falvastagságú, kívül egyenes záródású, belül íves, a hajó szintjéhez képest lépcsővel megemelt szintű szentélyből áll. A hajó falai opus spicatum-technikával készültek, a sarokkvádereket, a diadalívből megmaradt egy-egy alsó, függőleges tömböt, a nyugati karzat maradványaként azonosított, az északi és a déli fal mellé elhelyezett, 50×60 cm-es, rézsús oldalú pillérlábazatokat, valamint alsó rétegtömbjeit, továbbá a szentélylépcső alá is benyúló, a sziklába vájt, dongaboltozatos kriptá ajtajának a sziklára állított, hasáb alakú szárköveit könnyen megmunkálható, puha, porózus, barnás kőből faragták. Mivel a kriptáajtó szárelemeinek és a kriptá keleti falában elhelyezett egyik kőnek, valamint a hajó sarokkvádereinek és a karzat maradványaként azonosított pillérek lábazatai – a későbbi építkezések során már nem használt – kőanyaga azonos, a kriptá feltehetően egyidőben, vagy közel egyidőben épült a korai templommal.

E korai templomot később, nyugati falát és a feltevések szerint karzatát lebontva, de a lábazatos karzatt pillérekét részben megtartva, valamint a délnyugati és az északnyugati kváderes hajósarkokat sem elbontva, egy szélesebb, háromarkados karzatú, nyugati tornyos hajóval meghosszabbították, vagyis az új, 1,2 m vastag falat, kétoldalt, „U” alakban a korábbi hajó külső falsíkja mellé falazták. Nyugati homlokzatának északi és déli végét egy-egy támpillér támasztja nyugatról.

Az általunk végzett falkutatás során egyértelműen meg lehetett határozni a Pelárgus János-féle, 1872-es rajzon ábrázolt három ablak helyét a hajó déli falán. A karzataljat három, észak-déli tengelyű dongaboltozatos szakasz fedi. A karzatra a hajó északi fala mellett lehetett feljutni. A karzat középső, torony alatti szakasza széles, félköríves nyílással kapcsolódott a hajóhoz, és ki-

sebb, félköríves nyílású lehetett a karzat déli szakasza is. A nyugati homlokzaton a karzat két, szélső szakaszából egy-egy résablak nyílik. Pelárgus János 1872-es rajzának tanúsága szerint a karzat torony alatti szakaszából is nyílt ablak a nyugati homlokzaton. A harangszinten négy ablak törte át a torony falát. A tornyot a gerendafészek alapján deszkafödémek osztották szintekre. A bővítmény déli falának keleti falsíkján, a külső oldalon a fal építésével egykorú, szögben záródó fülke található. Az új templomhajót falfestményekkel is díszítették. Az 1971-es kutatás során az északkeleti sarokban előkerült, vörös színnel előrajzolt, meglehetősen magasra felhúzódó szürke függönymotívum maradványának letisztítására a 2001-es helyreállításakor került sor. A falfelületeket, vakolatokat később többször javították, meszelték.

A korai hajó északi falához sekrestyekápolna csatlakozott, északkeleti sarkában falazott oltártömbbel. A 75 cm széles falú, 2,6×5,7 m-es alapterületű sekrestyekápolna felépítésének kora kérdéses. Talán ennek a kápolnának volt a papja az a János nevű, az 1334-es pápai tizedjegyzékben említett káplán, aki az 1333–34-ben szereplő, 5 penzát (200 dénár) és 8 kisdénárt adózó Jakab nevű szentbalázi pap mellett szintén fizetett tizedet. A kutatásunk során talált közel 40 darab, különféle típusú római tetőcserepdarab, és a kúpcserepek (imbrex) – köztük egy a kékkúti villából előkerült antefix-szel megegyező, háromszögletű tüskékkel díszített darab – töredékei alapján bebizonyosodott, hogy legalábbis a tető egyes részeit, és feltehetően a padlót a környékbeli római kori villákból összegyűjtött tetőcserepekkel fedték. Előkerültek azonban lekerekített végű, cseréplécre akasztható, 3,4 cm vastagságú középkori tetőcserepek töredékei is.

A templomot a középkor későbbi szakaszában is gazdagították, további oltárokkal gyarapították. A karzatalj déli szakaszát is kápolnának használhatták. Kutatásunk során itt egy oltártömb 28 cm magas maradványát találtuk. A déli hajófalhoz épített maradvány oldalát borító vakolat a toronyalj felőli oldalon az egykori járószintre is ráfordul. A hajó építésénél későbbi eredetét bizonyítja, hogy alapozási kiülésének felső síkja magasabban van, mint a hajó déli, belső falán lévő vakolat alsó szegélye. A templom 1400 tájára tehető felújítására a gazdagon tagolt, körtetagos, sárga és vörös festéssel is díszített nyugati kapu utal. Ugyanekkor készülhetett a déli kapu rézsús élszedésindítású, félköríves kőkerete is. Talán ekkor kapott új kőkeretet a sekrestyeajtó is. A templom középkor végi történetének utolsó fejezete lehet a sekrestyekápolna használatának megszűntetése, amelyre ajtajának elfalazása utal.

A templom történetének sajátos fejezeteként megemlítendő, hogy a romot 1926-ban egy német állampolgár, dr. báró Liebensefeli Lanz György megvásárolta. A báró be is költözött a templomba, miután a maga és a hagyomány szerint az ide telepedett vallásos közösség számára lakhatóvá alakította. A templom északi

oldalához szintén agyagba rakott kőfalú épületet csatoltak.

A templomrom állagmegóvásának terveit Nándori Klára készítette.

BALÁZSIK TAMÁS

18. Balatonőszöd, Temetői-dűlő

(Somogy megye) R, LT, A, H, Á

Az MTA Régészeti Intézete a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságával együttműködve 2001. július 12-én kezdett hozzá Balatonőszöd DK-i határában, az úgynevezett Temetői-dűlőben az M7 autópálya tervezett nyomvonalszakaszának és csomópontjának feltárásához (M7/S10 lh.). A több mint 100 000 m² alapterületű szakasz feltárása során a Balatonszemes felől Balatonszárszó irányába enyhén lejtő domboldalt mintegy 600 m hosszan nyitottuk meg a nyomvonaltengelyben, majd a feltárás súlypontját a Balatonőszödöt és Balatonszárszót elválasztó, vízjárta völgygel párhuzamosan szélesedő csomópont középső sávjának feltárására helyeztük át.

Ez a nagyjából É–D irányú, vízzel párhuzamos dombhát, és az ettől Ny-ra lévő sekély mélyedés ugyanis kedvező adottságokkal rendelkezett a megtelepedésre.

Az első lakosok a leletek tanúsága szerint a késő rézkorban jelentek meg a dombtetőn. A Bádeni kultúra jellegzetes tárgyait és eszközeit használó népesség mintegy 5000–5500 évvel ezelőtt hozta létre azt a települést, amelynek életébe, a ritkaságszámba menő lakóobjektumok mellett, a mindennapok hulladékával betöltött gödörök nyújtanak bepillantást. A szarvasmarha, kutya temetkezések, az emberi és állatcsontvázak, összetört edényeket tartalmazó két áldozati gödör pedig az itt lakók kultikus hátterére utalnak.

Eddigi ismereteink szerint a késő rézkor után több mint 3000 évvel jelentek meg újabb lakók a mai Balatonőszöd határában. A kb. 2000 évvel ezelőtt itt élt kelta népesség szép számmal hagyta hátra magas szintű anyagi kultúrájának bizonyítékait. Jelentősebb településükre utal a nagy mennyiségben előkerülő, jó minőségű kerámia és egyéb leletanyag, míg kultuszaikba engednek bepillantást a teljes, illetve részleges szarvastemetkezések.

A vízparti dombvonulat következő lakói már a késői népvándorlás korban, a 7–8. század folyamán érkeztek ide. Az ebben az időben a Kárpát-medencében élő avar népesség egy kisebb csoportja használhatta téli szállásul a kedvező adottságokkal rendelkező helyet és hagyta hátra kisméretű, félig földbe mélyített lakóházait.

Valószínűleg a kedvező környezet hatására a dombtető ettől kezdve folyamatosan lakott volt. A veremházakból előkerült leletanyag tanúsága szerint az avar népesség után valószínűleg a honfoglaló magyarok egy csoportja is a vízpart mellé húzódott, majd lassan a kora Árpád-kori és végül a 13. századra a már rögzült ház helyekkel rendelkező középkori falu vette birtokba a teljes, Balatonszemes felé emelkedő domboldalt.